

HORVÁTH JÁNOS: ÁRPÁD-KORI LATINNYELVŰ IRODALMUNK STÍLUS-PROBLÉMÁI

Akadémiai Kiadó, Budapest 1954, 400 l.

Horváth János nagy területet átfogó könyve kéziratának e sorok írója is egyik lektora volt. Lektori bírálatában Horváth tételeit egy kivételével elfogadhatatlannak tartotta, elemzéseit, datálásait, feltevéseit tévesnek, egész művét, egy fejezete kivételével, teljességgel elhibáztottnak. A kötet mégis megjelent, anélkül, hogy javaslatomból a szerző bármit is elfogadott volna. Ugyanakkor nevem mint lektoré rákerült a belső címlapra. Kötelességem tehát kijelenteni: Horváth könyvével nem azonosítom magamat, s nevem indokolatlanul szerepel a címlapon. Egyben úgy érzem, a tudományos igazság előbbrevaló mindennél, legyen az akár műhelytitok, akár emberi érzékenység. Ezért vállalkoztam e felelősségteljes feladatra: Horváth kötetének ismertetésére.

A kötet tartalma sokrétű. Külön fejezetet szentel a szerző a latin írásbeliség és a magyar szóbeli hagyomány közti összefüggés tárgyalásának (feudális társadalom előtti népmondáink tükröződése a hűbéri uralkodó osztály irodalmi termékeiben), majd nagyjából egységes szempont, a rimes, illetve ritmikus próza meglétének vagy hiányának, sűrűsödésének vagy ritkulásának zsinórmértékét alkalmazza Árpád-kori latin prózánk úgyszólván valamennyi termékére: okleveleinkre, törvényszövegeinkre, legendáinkra, krónikáinkra. Eszerint datál műveket, állapít meg szerzőségeket, kikövetkeztet elvesztett vagy átdolgozott krónikákat és nyújt bőséges stílus- és műfaj-elemzést a magyar hűbériség elhanyagolt próza-irodalmáról. A rimes és ritmikus próza alkotja tehát legfőbb irányítóját, de korántsem esik a formalizmus egyoldalúságába. Csaknem mindig segítségül vesz tágabb értelemben vett egyéb stílusesszékölket is: szerkezeti elemeket, szóalakzatokat, sőt átfogóbb poétikai és retorikai formákat is. Az elemzés alá vett művek mondanivalóbeli sajátosságainak vizsgálatával sem marad adós, s mihelyt a problémát kényesnek véli, — igen helyesen — a társadalomtörténethez folyamodik útmutatásért.

A vázolt téma, mint látjuk, valóban úttörő jellegű. Árpád-kori irodalmunk stílusának ilyen jellegű vizsgálata csak emitt-amott, egy-egy művet, a legtöbb esetben annak is csak egy részletét illette, sohasem nagyigényű és mindig kis terjedelmű tanulmányokban. A Horváth-hoz hasonló átfogó monográfiára még senki sem vállalkozott. Módszerét is csak helyeselni lehet, elvben. Általában formai elemzéssel kezdi, de mindig igyekszik a művek belső rejtékébe hatolni. Vizsgáljuk meg mindenekelőtt, milyen világnézeti és szakmai felkészültséggel látta el úttörő és rendkívül nehéz feladatát. Mivel kötete sokrétű, nagyjából a fejezetek sorrendjében kell haladnunk, s mivel éppen alaptételei hibásak, e hibák tárgyalását fogjuk előre venni s csak azután térhetünk rá arra, ami további termékeny vizsgálat-kiindulópontja lehet. Kénytelenek vagyunk apró és kellemetlen filológiai tallózással kezdeni, mert Horváth bizonyításai és magyarázatai nem egy ízben egyes szavak értelmezése körül forognak, s a súlyos tévedések olyan módon bújnak meg az első pillanatra nagyvonalúnak tetsző konstrukciók mögött, hogy elemzéseiről úgyszólván minden réteget külön-külön kell lehántanunk.

Az Emese álmát elbeszélő Anonymus által használt *innotesco* igéről például azt állítja (17. l.), hogy »a régi forrásban még a klasszikus szóhasználatnak megfelelő »tudomására jut« jelentésben állott e szó: (... az anyának álmában tudomására jutott, ... hogy méhéből patak fakad...). Anonymus azonban — írja — az *innotuit* alakot »tárgyas« értelemben használta, azaz e mondata: »visio . . . eam gravidavit et innotuit ei, quod. . . « azt jelentené, hogy a látomás teherbe ejtette Emesét »és tudtul adta neki, hogy . . . « Már itt meg kell jegyez-

nünk, hogy az *innotuit* alakot Anonymus teljesen a klasszikus használatnak megfelelően adja, azaz nem a látomás az alanya, vagyis az ige intranszitiv. Eziránt eddig senkiben sem merült fel kétség s Pais Dezső is, igen helyesen, így fordította (Magyar Anonymus. 25. l.): »úgy tetszett neki, hogy...« Horváth a téves értelmezés alapján kapcsolatba hozza Anonymust Péter prépost okleveleivel, amelyek szövegében valóban tranzitív igeiként jelenik meg a kérdéses szó s megállapítja: »Nem lehet tehát arról szó, hogy ez az ige a középkori magyarországi latinságban általában tranzitív jelentést vett volna fel. Ez csak egy, vagy esetleg néhány ember szóhasználatában — a jelek szerint Péter prépostéban — élhetett így ebben a jelentésben« (96.).

Péter prépostnak, mint tudjuk, valóban van köze Anonymushoz, de nem azon az alapon, ahogyan azt Horváth gondolja. Az *innotesco* igét ugyanis már a kései ókorban használják tranzitív értelemben. Forcellini szótárából idézzük: »Qui in vicina civitatis itinere aggressus imperatorem, suam voluntatem, et abdicationem patris innotuit«. És az egész középkoron keresztül gyakori az ilyenfajta fordulat: *Innotuit hoc concilio Eusebius Episcopus*. Mindezt nem tárgyaltuk volna ilyen részletesen, ha Horváth nem volna le ilyen egyes szavakon való elcsúszásaiból messzemenő következtetéseket: hogy Anonymus hatására torzul el ugyane részlet a későbbi krónikákban, — továbbá teljesen érthetetlen megállapításokat: Anonymusnál »a per sompnium« kifejezésnek nem sok értelme van, mivel ő nyíltan megmondja, hogy a látomás ejtette teherbe az anyát» (16. l.). Érthetetlen magyarázat, hiszen a *visio* és a *per sompnium* együtt világosan utalnak arra, hogy Emesének »álmában látomás« jelent meg. Ezen nincs mit magyarázni. Majd a régi mondának illetlen nyelvi összekavarása révén »krónikásaink ideológiai érzékenységére« tesz célzást (?).

Nem értjük e magyarázatot s marad a régóta világos tény: Anonymusnál szabályosan intranszitiv, Péter prépostnál pedig szabályosan tranzitív az *innotesco* ige. Azaz maradt minden a régiben, sa turulmondának az Árpád-kori krónikás által a feudális uralkodó osztály világnézete szerint átalakított változatát Horváth előtt sokkal világosabban leírták már mások (id. Horváth János, Györffy György).

A XIII. századi krónikák Botond-mondájában, mint tudjuk, egy görög óriással, »gygas Graecus«-szal száll szembe Botond, aki magát »minimus Hungarorum«-nak mondja, azaz: ő a legkisebb termetű a magyarok közül. Dávid és Góliát viadalára emlékeztető helyzet. Horváth a »minimus Hungarorum«-ot »közvitéz«-nek fordítja, s megállapítja, hogy ez a monda még a katonai demokrácia korából való. Igen ám, de előzőleg Anonymusnál Botond már a honfoglaló vezérek közt szerepelt, Horváth szerint »elég önkényesen« (21. l.). Ezt az önkényt azzal magyarázza, hogy Anonymus korában a katonai demokrácia idejéből származó monda »a még nem egészen megszilárdult új állam számára veszélyesek voltak« (20.), míg a »XIII. században, amikor a magyarság zömének gazdasági és társadalmi alávetése már jórészt befejezett tényé vált, viszont éppen a katonai érdemek következtében napirendre került a katonáskodó elemek egy részének a nemesség sorába való felemelkedése is a »nemesítések« útján, akkor már a monda eredeti osztálytartalma eltűnik, s így a »paraszatok hamis meséi« is belekerülhetnek az írott történelembe, éppen úgy, mint a pogányság elhomályosult mondai emlékei« (21.).

Látjuk tehát, hogy a latin szókincs egyik alapszavának félreértése egész sorozat ál-marxista spekulációt indított el.

Az 1080 körüli hosszabb legenda békés aszkétának festi I. Istvánt, a magyar népet pedig a kárhozat fiainak, míg a két vagy három évtizeddel későbbi rövidebb legenda a »népi hagyomány által megőrzött« erőskezű, kemény uralkodót látja benne. Horváth ehhez a kettős képhez ugyanazt a magyarázatot fűzi, mint a Botond-mondához: »a Legenda Minorban a már megszilárdult új rend a népi hagyományok nyomán sokkal reálisabban ábrázolhatta annak a kíméletlen harcnak hajthatatlan hőseit, amely harc az új feudális rend kialakulásának előfeltétele volt« (28). A Botond-monda esetében tehát még III. Béla kora sem volt eléggé szilárd, a rövidebb legenda esetében pedig a közel egy évszázaddal korábbi Kálmán kora már teljesen megszilárdult. Hasonlóan magyarázza többi régi mondáinkat is és kiderül, hogy a hűbéri rend mindig Horváth tetszése szerinti időszakban szilárdul meg.

Ebből az egyetlen sémára korlátozott ideológiából adódik aztán, hogy ott, ahol nehéz kérdéssel, mint például a XII. sz. eleji Imre-legenda társadalom-képével áll szemben, Horváth beéri ilyen megállapítással: »a bibliai elvek felhasználásával céloznak a feudális társadalom kirívó ellentmondásaira. Itt tehát szó sincs már a pogányságról, mint az előbbi legendákban, de annál inkább a szociális ellentétekről, amelyek a kialakult osztálytársadalom jellemzői« (154—155). Vajon hogyan magyarázná ezek után Horváth a pogány házasságból eredő »fattyú« Borics intervenciója nyomán újra kirobbanó keresztény-pogány ellentétet a század második felében, amely ellentét miatt a krónikás az Árpád-ház fiatalabb ágának egész nemzedék-rendjét kénytelen megváltoztatni, vagy a IV. László korában is még oly égető pogány-problémát?

Horváth képtelen megpillantani a magyar múltban az osztályharc roppant lépteit, túlkörződését az irodalomban. Amidőn a rövidebb István-legendáról azt bizonyítja, hogy Kálmán korában írták, ezt a megállapítást teszi: a társaival István életére törő Vazul a rövid legendában »megvakíttatásával fizetett« István elleni merényletért, »míg a többiek ezen kívül még kezük levágásával is bünhődtek« (144.). Hát tudja meg Horváth, hogy 1. a legenda merénylője névtelenül szerepel a szövegben s csak Hóman próbálta Vazullal azonosítani, 2. István nem vakíttatja meg, hanem egyenesen megkegyelmez neki. Horváth azonban itt is a »mit nekem a tények« alapján áll, s nyilvánvalónak tartja, hogy Kálmán azért íratta a rövid István-legendát, mert ebben emlékezetbe idéztethette Vazul megvakíttatását, amivel saját tettehez, trónjára törő testvére megvakíttatásához szolgáltatott jogalapot. E tett 1109-ben történt s így — Horváth szerint — a legendát Kálmán 1109 után íratta.

Ennél a légből kapott értelmezésnél súlyosabban nyom a latba a világnézeti háttér, amely mögötte van. Horváth az Árpád-kori irodalmat, világpolitikát űző királyaink korának szövegemlékeit a pillanatnyi érdekek rögtönzött propagandájának tartja. Az eseménytörténet bizonyos mozzanatainak imitt-amott megszólaló publicisztikáját látja ott, ahol az osztályharc és a pápával, császárral viaskodó nagystilű világpolitika túlkörződését kellene megpillantania. Vissza kell utasítanunk ezt a parlagi, nyárspolgár szemléletet.

Az egyszerű sémák ide-oda tologatása bonyolultabb árnyalatok szétválasztására persze még kevésbé alkalmas módszer. A több áldoigó keze nyomát őrző hosszabb Gellért-legendá elemzése jellemző arra, hogy Horváth mennyire képtelen a több rétegből összetevődött szöveggel megbirkózni. Amit a Gellért-legendá rétegeinek lefejtése terén elérni lehetett, azt Váczy Péter kitűnően elvégezte »Gyula és Ajtony«, továbbá »A Vazul-hagyomány« című tanulmányában. Előbbit Horváth imitt-amott idézi, utóbbit nem ismeri. Így aztán perbe száll a régibb kutatókkal s az igen kései hosszabb Gellért-legendá keletkezésének korát erőlesen előretolja, mert benne a szerző Andrást, Bélát és Leventét Vazultól származtatja: »Ha ugyanis a Legenda Maior a maga egészében későbbi szerkesztmény volna, érthetetlen, hogy miért éppen azokat a történeti adatokat tartalmazza, amelyek ellen a XIII-XIV. századi krónikáink minden erejükkel hadakoznak. Ilyen adat mindenekelőtt az Aba Sámuel és Péter után uralomra jutó Béla-ág leszármazásának kérdése. Kézai felháborodva utasítja vissza némelyeknek azt az állítását, hogy András, Béla és Levente Vazul leszármazottjai volnának« (159.). Kár, hogy Horváth vizsgálódásai körén kívül felejtette a Váradi és a Zágrábi krónikát, e pontosan datált XIV. századi szövegeinket, amelyek egyáltalán nem »utasítják vissza felháborodással« a Vazul-genealógiát. Bővebb magyarázat helyett ismét felhívjuk figyelmét Váczy Péter tanulmányára, amely a kérdést szövegkritikai és politika-történeti szempontból egyaránt tisztázza.

Döntően korhatározó adatnak tartja Horváth a hosszabb Gellért-legendá egyik kitételét arról, hogy »a szerzetesi élet lehangyollik, a barátok öltözetükben tarkák lesznek. A »tarka ruházati« szerzeteseken — írja — csak a ciszterci rendet érthetjük« (162). Márpedig tudnia kellene minden középkorkutatónak, hogy a ciszterciak akkor szürke csuhát hordtak, »monachi grisaei« néven emlegették őket, nem beszélve arról, hogy megjelenésük a szerzetesi élet fellendülését és nem hanyatlását jelentette. Horváth mindezt nem tudja s így a pillanatok alatt gyártott összefüggésre időrendi meghatározást épít: Első településük Magyarországon 1142-ben létesült, de ekkor a Gellért-legendá szerzője »már nem tehetett volna ilyen rosszalló megjegyzést a királyi család pártfogásával megtelepülő rend ellen« (162). Tehát távolból szerzett tudomást e franciaországi rend megalakulásáról, amely 1098-ban történt s valahogy így okoskodva keltezi 1110 tájáról a törzsokei részében jóval későbbi legendát.

Most aztán teljességgel betekinthetünk Horváth történeti és filológiai módszerének titkaiba. Legjellemzőbb példa talán az általa kikövetkeztetett Miklós püspök nevű krónikás esete. Kiindulópontul szolgált neki a Szentpétery Magyar Oklevéltanában tett megállapítás a Tihanyi Alapítólevélről. Eszerint a legrégebb nyelvemlékünket tartalmazó oklevelet könyv-írással írták. Horváth ezen az alapon — úgy látszik — elhatározta, hogy Miklós püspöknek, aki szerinte a Tihanyi Alapítólevelet fogalmazta és írta, mivel ezt könyv-írással tette, legalább egy krónikát fog juttatni. Semmi kétség, ő volt I. András krónikása, hiszen a későbbi krónikaszövegekben szerepel is mint egy hamis (!) levél szerkesztője s a Tihanyi Alapítólevélben tanúként felsorolt főrangúak közül hárman a későbbi krónikákban is fellelhetők. A Tihanyi Alapítólevél dátuma azonban: 1055, s a záradékból megtudjuk, hogy a szövegező N — aki egyébként nem biztos, hogy azonos a tanúk közt szereplő Miklós püspökkel — ekkor már elköltözött az élők sorából. Horváth krónikája azonban csak úgy jöhet létre, ha Miklós püspök 1055 után még él, mert »a magyar történetet I. András haláláig írta meg« (305), András pedig 1060-ban még uralkodott. Be kell tehát bizonyítani, hogy a Tihanyi Alapítólevél záradéka élő személyről tanúskodik. Horváth a következőképpen jár el: a záradéknak csak az utolsó tagját idézi: »qui tunc temporis vicem procurabat notarii«. Erről a félreérthetetlen kijelentésről azt bizonyítja, hogy élő egyénre vonatkozik (306.), miközben persze egyszerűen elhagyja a főmondat »a beatissimo praesule N« kifejezését, amely világosan megmondja, hogy az oklevél

másolat, hiszen »megboldogult« egyén szövegezte. (Érdekes egyébként, hogy pár sorral fentebb még teljes egészében idézte az egész mondatot, de vagy elnézte, vagy azt gondolta, hogy olvasója fogja elnézni az ellentmondást.)

Tudom, hogy a Tihanyi Alapítólevél kérdése korántsem ilyen egyszerű. Pais Dezső tanulmányában (Századok 1944, ismét kiadva: Magyar Nyelv 1955, 12—17), melyet Horváth nem ismer, Du Cange szótárából idéz egy franciaországi adatot, mely szerint 1076-ban »Beatissime Pater«-nek szólít valaki egy apátot. Pais Dezső természetesen nem von le ebből messzemenő következtetéseket, sőt ezen adat egyetlen volta és egyéb okok miatt úgy véli, hogy Miklós püspök notariussága korántsem kétségtelen, de ha mégis ő lenne a notarius, a scriptor semmiképpen sem, mert önmagát mégsem nevezheti beatissimus-nak. Horváth nem ismeri a franciaországi adatot sem, de azért kétségtelen előtte, hogy a holtat élőnek is veheti. Az András-krónika érdekében végzett stíluselmzéseit tarthatatlan voltát alább fogjuk kimutatni.

A rövidebb Gellért-legenda datálása végett Bernard Sylvestre-t, a tours-i filozófust először összetéveszti Bernard de Chartres-vals azután az előbbinek »De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus« című művére hivatkozva jellemzőnek tartja, hogy »a microcosmus szó csak a XIII. sz. elején bukkan fel a nyugati latinságban«, holott mindkét fentnevezett mester a XII. sz. letelején működött. Így aztán kijelenti: »a legenda legkorábban a XIII. század elején keletkezhetett« (183).

Az eddig legidőtállóbbnak bizonyult tételt, a II. Géza korabeli krónikát III. István krónikásának tulajdonítja (csupán azért, hogy Marczali, Madzsar, Domanovszky, Váczy egybehangzó szilárd eredményének is ellentmondjon), mert a feltételezett III. István-féle krónikás stílusában jellegzetes iróniát vél fölfedezni, így pl. többek közt ebben a középkori közhelyben: »Sed cum esset in articulo mortis, monachalem habitum relicto regno suscepit« (274), azaz: amidőn már közeli halálát érezte, otthagyta a trónt és szerzetesi csuhát öltött. Vajon hol itt az irónia? (Horváth a monachalis habitus alatt, úgy látszik, holmi jezsuita magatartást érthetett.) E kikövetkeztetett krónikából, amelynek ironikus (!) stílusát ilyen módon egy krónikás egyéni modorának tartja, kikövetkezteti azt a krónikát, amelyet Hóman Szent László-kori Gesta Ungarorum-nak nevezett el. Hóman ezen a ponton a következőképpen járt el. A Képes krónika eme utalásából: »Ha valaki tudni kívánná, hogy Boldog László mennyi jót tett népével, az ő tetteiről szóló munkából teljes ismeretet szerezhet«, arra következtetett, hogy a »de gestis eiusdem« kifejezés valami *Gesta Ladislai* c. műre látszik mutatni. Az is feltűnt Hómannak, hogy a krónikás itten forrásából egyszerűen lemasolt egy Szent Imrre vonatkozó részt: »ex legenda eiusdem . . . plenam . . . noticiam habere poterit«, »csupán — folytatja Hóman — a *Legenda* helyébe tette saját külön forrásának címét, jelzőképpen ott felejtve az *eiusdem* szót. E *Gesta* (Hóman persze mindig célzatosan nagy kezdőbetűvel írja, hogy minél inkább címként hasson) alatt természetesen a sokszor említett *Gesta Ungarorum*-ot kell értenünk« (A Szent László-kori *Gesta Ungarorum*. 70—71).

Mindenki tudja, aki szövegkritikával foglalkozott, hogy ilyesfajta »otftelejtett« jelzőket kiiktatni egyértelmű a történelemhamisítással. Mindazonáltal Hómannak is feltűnt, hogy az *eiusdem* szó krónika jelentésű *gesta* szomszédságában nem állhat. László-kori *gesta* lehetséges, de László-gesta nem. *Gesta Ladislai*: ilyesmi még mint cím is gyökeresen ellentmond az Árpád-kor szellemének, amely csak a dinasztikus származásrend krónika-formáját ismeri. A Hóman-féle forrás-hyperkritika teljes csődje kiolvasható az ő fenti rövid magyarázatából. Hóman ugyanis nem tudta, hogy a *gesta* szó a középkori latinságban legenda is jelent. Igaz ugyan, hogy hazai latin nyelvünkben ez az egyetlen adat, de még ha el tekintünk is tőle, akkor sem szabad Horváthnak ilyesmit olvasnia ki a krónikából: a krónika eme része nem a legendára utal, tehát még a legenda előtt kellett keletkeznie, azaz még a XII. században. Míg ugyanis a Tihanyi Alapítólevél esetében a *beatissimus* fölött hunyt szemet Horváth, addig most László *beatus* jelzője (amely szintén valószínűvé teszi, hogy legendáját illeti a célzás) már szemellát-hatólag zavarja Horváthot, ezúttal nem meri azonban eltüntetni a László neve előtt pajzánkodó és számszerint öt krónika által megőrzött *beatus* szót, hanem szemérmesen zárójelbe burkolja.

Horváth a krónika-szöveget egyszerűen kettévágja egy András-kori (ez a bizonyos Miklós-féle mű) és egy Kálmán-kori krónikára a következő eljárással:

Megállapítja, hogy a kései krónika-szövegek I. István utódja Péter uralmát németgyűlöletből izzó Péter-ellenes hangon adják elő, majd egyszerre csak átcsapnak a Péter királlyal rokonszenvező németbarát hangnembe (332.). Nos, ez a beállítás nem felel meg a tényeknek. Mindössze arról van itt szó, hogy a krónika, miután elmondta Péternek a magyaroktól elszenvetett vereségét, röviden céloz egy német babonára: »A németek viszont azt híresztelik, hogy amint közeledtek, hogy megmérkőzzenek, égi jelként felhőcske jelent meg, és az Istentől támasztott heves forgószél rettenetes porfelhőt hordott a magyarok szemébe, akiket, mint mondják, a pápa úr átokkal sújtott, mert királyukat Pétert meggyalázták«. A forráskritika

ezt a részt már régóta úgy könyveli el, hogy a magyar krónikás itten az Altaichi Évkönyvek hamis adatát gúnyolja. Horváth persze a mondatkezdő »A németek viszont azt híresztelik« (*Tradunt autem Teutonici*) részt szándékosan elhagyja fordításából, hogy a megcsontított mondatból Péter iránti rokonszenv legyen kiolvasható. Így aztán előáll a kettős mondanivaló.

Ilyen nyers beavatkozással intézi el azt a sokrétű részletet, amelyet tüzetesebben — úgy látszik — nem óhajtott megvizsgálni. A krónika idevágó fejezeteiben ugyanis tényleg van német-szimpátia, de kizárólag az Aba Sámuel leverő császár iránt, ugyanakkor gyűlölet Aba Sámuel népi uralmával szemben, de egyben a meghalt Aba emlékének babonás tisztelete is. Mindezek a vonások végigszántják az egész krónikát. Értelmezésükhöz a hűbériség nemzeti problémájának ismerete kell, amely az osztályproblémától természetesen elválaszthatatlan; Péter idegen-uralmával szemben a krónikás a kisemmizett magyar urak pártjára áll, Aba antifeudális kormányzásával szemben viszont helyesli a császári intervenciót, a némettől való függés ellensúlyaként pedig a megholt Aba Sámuel mint szentet idézi fel. Horváth ezt a szimbolizmusa ellenére is világos mondanivalót nem helyezett kellő megvilágításba, így a részlet stiláris szépségeit sem vette észre, s olyasmit magyarázott bele, ami a krónika szellemével és betűjével ellenkezik. Amidőn ehelyett a krónikát kellős közepén önkényesen kettévágta, föl sem vetődött benne a kérdés: az állítólagos németbarát átdolgozó vajon az izzó németgyűlöletet miért nem tüntette el a krónika szövegéből, melyet, Horváth szerint, »kor-szerűen kijavított és interpolált« (333.).

Úgy érezzük, Horváthnak sem oknyomozó módszere, sem tárgyi és nyelvi felkészültsége nem volt kielégítő Árpád-kori irodalmunk alapvető világnézeti, időrendi és szövegkritikai kérdéseinek tisztázására. Vizsgáljuk meg mostan szűkebb értelemben vett technikai jellegű eredményeit, amelyek az általa legfőbb kutatási módszerként alkalmazott rímes és ritmikus próza vizsgálatából adódnak.

Horváth teljesen ötletszerűen fogja rá egy-egy szövegre, hogy rímes vagy ritmikus próza s idevágó elemzése — művének csaknem kétharmada — egyenesen nevetségesek. Nagyjából 1200 és 1250 között húzza meg a határt, amelyen innen rímes, azon túl ritmikus prózát kell találnunk. A rímes próza használata tehát nagyjából biztos kritériuma — szerinte — a szöveg XI—XII. századi voltának. Már itt meg kell mondanunk, hogy ott, ahol pontosan datált oklevelekről van szó, Horváth mindenben igazat ad az eddigi eredményeknek, a datálatlan legendák és krónikák esetében viszont a kutatásnak úgyyszólván minden eddigi eredményét módosítja. Ahol tehát teljes volt a világosság, ott Horváth megvilágítja a világosságot, az epikus szövegeket illetően pedig a sötétséget még jobban besötétíti. Gyanússá teszi vizsgálatait az a tény, hogy az oklevelek területén a rímes próza varázsvesszeje mindent jóváhagy, a legendák és krónikák terén pedig mindent felborít.

Sajnos, Horváth a középkori dictatorok meghatározását a rímes prózáról nem értette meg, kitűnő példákból nem okult, hanem egy rossz német szakmunkához fordult útmutatásért. Karl Polheim »Die lateinische Reimprosa« c. kötetében (7. l.), melyet Horváth elismeréssel említ, a német szerző többek közt Hrósvita hibátlan hexameteiről mutatja ki, hogy rímei pontatlanok. Például e kitűnő hexameter:

Ipsius a sexta, ni fallor, forte diei

a következőképpen akarja rímes sorokká ficamítani:

Ipsius a sexta, ni
fallor, forte diei,

de *ni* — *diei* szerinte pontatlan rím, mert a cezúra a *ni* elé esik. Ugyanígy törí kerékbe a kiváló Hrósvita egész sereg egyéb hexameterét is. Lektorai bírálatomban felhívtam Horváth figyelmét a legújabb szakmunkákra, így elsősorban A. Schiaffini tanulmányaira, sajnos eredménytelenül. Így hát nekünk kell megmagyaráznunk a középkori rímes próza mibenlétét.

A középkori rímes próza elengedhetetlen követelménye: 1. a tiszta rím, amely vagy *similiter cadens* vagy *similiter desinens*, és 2. a főhangsúlyt hordozó szavak azonos száma. Hugo Bononiensis következő példájából:

vestrae | dilectionis | et fraternitatis | litterae | meas ad aures | usque | venere (7 főhangsúly)
quarum | praesentiam | vellem | si possem | prae oculis | semper | habere (7 főhangsúly)

vagy akár egy hazai oklevél-arenga-részletből:

id non solum | laude | humana | praedicandum (4 főhangsúly)
verum | divina | mercede | remunerandum (4 főhangsúly)

vagy Anonymusból :

Felix | igitur | Hungaria (3 főhangsúly)
cui sunt dona | data | varia (3. főhangsúly)

levonható tehát, hogy 1. a rímek tiszták s vagy azonos kázus-alakok : praedicandum-remunerandum (similiter cadens), vagy grammatikailag elütő formák : Hungaria (sing.)-varia (plur.) (similiter desinens), 2. súlytalan vagy kevésbé súlyos, vagy a súlyos szóval egy testet alkotó szavak a mondathosszúság szempontjából nem számítanak, mert átadják hangsúlyukat a testes szónak. Minden testes szó egy fő hangsúlyt hordoz, s a főhangsúlyoknak minden mondattagon belül azonos számúaknak kell lenniök. Erről mondja a középkori elmélet, hogy azonos szótagszámúaknak látszanak, holott nem azok. Horváth ezt a meghatározást nem értette meg, pedig a fenti itáliai példából, melyet őtána idéztem, leolvashatta volna a szabályt (52.).

A rímes próza kötött hangsúlytörvényének fel nem ismerése aztán szabad kezet ad Horváthnak s ilyen rímes prózákat mutat ki a művelt Anonymus szövegében :

cathenis ferreis obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt (7 főhangsúly!!! 26 szótag!!!)
et castrum militibus plenam dimiserunt (4 főhangsúly!!! 13 szótag!!!)

S mi több, e példáról állítja : »A rímhatást hathatósan elősegíti a kólonok egyenlő vagy legalább is nem nagyon különböző hosszúsága, amint ezt Hugo Bononiensis tanítja» (203.). Jellemző, hogy másutt (186.) egy 14 + 25 szótagú prózarimpárt nem tart tudatosnak a mondattagok »túl hosszú« volta miatt. Egyáltalán nem vette észre, hogy a szótagszámnak semmi szerepe nincs a latin rímes prózában.

Hol rímnek tart ilyesmit : *roborare-stabilire, fecisti-largiri* (150.), *excludere-computare* (156.), hol viszont rímtelennek (*occidere-devastare*, 179.).

Ilyen formán szabdál darabokká-egészséges próza-sorokat :

Bohemi videntis sagittarios venire,
sine dubio sciverunt veritatem esse,
quod audiverant.

Előfordult a középkorban, hogy rossz rímeket gyártó teoretikus rímnek nevezte a maga tákolmányát, így pl. : a kor egyik leggyengébb írója, a német Onulf von Speyer. Árpád-korunk stílusát azonban nem a barbarizmushoz kell mérnünk, hanem az általános és tipikus európai technikához, amely nem tűr semmiféle lazaságot, sem a rím, sem a ritmus területén. Amilyen dogmatikus és intoleráns a hübriség világnézetében, éppen olyan merev és következetes stílusbeli és poétikai formalizmusában. Ezt a formalizmust kellett volna Horváthnak megvizsgálnia, melynek ismeretében nem minősített volna rímes prózának ilyesmit :

Rex autem cum exercitu venit contra ducem in Warkun,
et dux e contra venit prope Warkun (284.),

továbbá :

Endre, Bele
et Levente (314.),

vagy alliterációnak ilyen, másként ki sem fejezhető szerkezeteket : versus Waradinum (194.)
in impetu (287.).

A Tihanyi Alapítólevélről megállapítja, hogy a scriptor »paleográfaiilag« is jelezte a rímeket, holott éppen az egyetlen rím mellett (*rei curam — perituram*) nem találunk írásjelet az oklevélben, minek következtében Horváth ezt a valóban szép rimpárt »mellékrím«-mé degradálja. Ha csak a legkisebb gondossággal látta volna el feladatát, rájött volna, hogy a Tihanyi Alapítólevél nem rímes, hanem bőségesen ritmizált prózában fogant s így, ha Horváth »stíluskritikai« módszerét alkalmazzuk rá, akkor a Tihanyi Alapítólevélnek nem 1055-ben, hanem kb. a tatárjárás körüli években kellett létrejönnie. Mindjárt ide is iktatom arengájának összes cursusait : saecularis rei curam (trispsondaicus), tempore perituram (velox), immemoresque crederunt (trisp.), invenerunt induria (tardus), memoris commendarent (velox), posset deleri (planus), videatur et optimum (tardus), exarari edixit (planus), seriatim monstrante (planus), sanctae Mariae (planus), Aniani episcopi (tardus).

Virtuózabban ritmizált oklevelet alig lehet elképzelni, még a tulajdonneveket is cursuspozícióba helyezte, még rímei is cursus-rímek s a Horváth szerint fejlett technikára valló

cursus velox kétszer is előfordul ebben a pár soros arengában, melyet Horváth rimes prózának tart.

... summo pontifice cum eo dispensate regnare compellitur.
Qui ab Hungaris Cunes Calman appellatur,
eo quod libros habebat,
in quibus horas canonicas ut episcopus persolvebat.

Horváth e négy sort is rimes prózaként könyveli el (286.). Mint látjuk, első 2 sora nem rimes, 3. és 4. sora pedig az eltérő hangsúlymennyiség miatt nem számít rimes próza-sornak. Cursus-fokozása azonban a tipikusan velox-ban kicsendülő abszolút mondatvég felé a legfejlettebb technikát mutatja. Ehhez hasonló rímtelen ritmusokat találunk a könyvében ritmus-talan rímként feltüntetett példák tömkelegében. 1250 mondattagról állítja, hogy rimes próza. Összeállításom szerint 233 sor valóban középkori értelemben vett rímet tartalmaz, míg 1017 sor semmiképpen sem nevezhető rímelőnek. A termelésben ezt az arányt 81 százalékos selejtnek nevezik.

Et nunc venio ad fortissimum! Horváth kitűnő külföldi mintát idéz a prosimetrumra (a prózából észrevétlenül versbe átszendülő forma):

Ugo patris matrisque loco
quem habui semper,
quicquid habet
queque valet,
dat mihi libenter.

Mihelyt ugyanezt hazai irodalmunkban is keresni kezd, nem az idézett jó középkori dictator-vers, hanem a gyenge fülű Karl Polheim nyomán indul el, s a következő szörnyszülöttet hozza világra, rokkantságra kárhoztatva Anonymus szabályos prózáját a Szerencs helynévről adott szófejtésében:

quod interpretatur in lingua eorum
zerelmes eo quod multum
dilexerunt illum locum
et a die illo usque
nunc a zerelmu locus ille
vocatur zerenche.

Első pillanatra látszik, hogy a *multum dilexerunt*, illetve az *usque nunc* kifejezéseket önkényesen vágta ketté. Az egész világirodalomban nem volt még költő, aki ilyesmit megengedett volna magának, hacsak nem groteszk célzattal. Horváth meg is jegyzi, hogy itt nem is rimes-prózáról, hanem egyenesen versről van szó, mert »a rimes próza ezt az erőszakot nem bírja meg, ellenben a versben e jelenségnek számos esetben tanúi lehetünk« (200.). Tehát: Ha nem jó lakájnak, jó lesz püspöknek! Példát persze nem hoz fel tétele illusztrálására. És végül, magabiztosan kihásít Anonymusból három »vágáns«-verssort (ad notam: Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus):

Nam ibi habundat (-l) aurum et argentum
et inveniuntur in fluminibus terrae
illius pretiosi lapides et gemmae.

Mint látjuk, mindössze négy fő szépséghibája van: az első sor közepéről egy szótag hiányzik, az *in*-t elválasztja a *fluminibus*-tól, a *terrae*-t az *illius*-tól, a *pretiosi*-t *pretiosi*-nak hangsúlyozza.

E ficam-versek kiagyálása helyett Horváthnak az Anonymus-prológusba foglalt gyönyörű versikét kellett volna elemeznie, mert az valóban vers és Árpád-kori irodalmunk egyik gyöngyszeme. A prológushoz azonban nem mert hozzányúlni, mert az, mint látni fogjuk, elejétől végig pompás ritmikus prózában van írva.

Ha valaki azt nevezi rimes prózának, ami neki úgy tetszik, s ezzel datálni és szerzőségeket megállapítani merészkedik, felelőtlen módszerével bármiről bármit bebizonyíthat. És Horváth ugyane módszer szerint bánik el a prózaritmussal. Nem akarok semmiféle világnézeti következtetést se levonni abból, ha egy hazai középlatinista még népünk latin nevét sem tudja hangsúlyozni: Hungarus-nak ritmizálja (301., 386.), csak hogy ráerőltesse a maga képleteit, holott az általa tüzetesen vizsgált Rogeriustól megtanulhatta volna népünk latin nevének középkori hangsúlyát: Húngarus offendébat (velox), Húngaris non valérent (velox) stb., stb. . .

Hugo Bononiensis-t Jakubovichnak két egyező közhelyre épített hipotézise alapján Anonymus stilisztikai főmintájának tartja, de mégcsak föl sem vetődik benne a kérdés, hogy a ritmikus prózában író olasz dictator ritmusai vajon miért kerültek el a magyar krónikás

fülét. Horváth ugyanis azt bizonygatja Anonymusról, hogy krónikájában került a ritmikus mondatvégeket. Ennek bemutatására a vérszerződés-fejezetet közli, s hogy minél kevesebb cursus-t mutasson ki benne, a latin szöveg rubrumait is felsorolja, melyekre a középkorban ritkábban szokták alkalmazni a cursus szabályait s így mit sem bizonyítanak Anonymus ritmustalansága mellett: *Primus status juramenti sic fuit... Secundus status juramenti sic fuit, ...* és így tovább, mind az ötöt felsorolja s megállapítja róluk, hogy szabálytalan ritmikájúak. De még itt is visszafelé sül el Horváth kezében a ritmikus próza fegyvere, hiszen a *juramenti sic fuit* pontosan reprodukálja a francia dictatorok *reficiamur in mente* paradigmáját, tehát szabályos cursus planus. Anonymusról adott stíluselemzésével aztán már teljes tabula rasa-t teremt Horváth. Idevágó fejezetében főlényesen utasít vissza mindent, amit az eddigi kutatás megállapított. Nincs helyünk itt arra, hogy tételeit pontról-pontra megcáfoljuk. Csupán az általa egyedül üdvözítőnek tartott ritmikus próza hiányára közöljük a prologus ritmikus tagmondát- és mondat-végeit. Ez a lista elég lett volna Horváth csaknem valamennyi tétele cáfolatára, módszerre jellemzésére: *dictus magister (planus), petitionis effectum (tardus), simul essemus (planus), amore complexus (planus), ceterorumque auctorum (planus), meis audiveram (tardus), voluntate legeremus (trisp.). principales personae (planus), Hetumogervocantur (planus), Scithica descenderunt (velox), et enim me facturum (velox), eram oblitus (planus), reddere monuisset (velox), oblivioni tradatur (planus), optimum ergo duxi (velox), possint agnoscere (tardus), somniano audiret (planus), Mariae matri ejus (velox), hic et in aevum, amen (ritkán használt, de velox).*

A középkori prózaritmussal valóban kevesen foglalkoznak, könnyű tehát félrevezetni a gyanútlan olvasót. Márpedig ahol ellenőriztem a Horváth felsorolta oly szövegeket, amelyekre vonatkozólag az előző kutatókkal száll perbe, megállapításait mindenütt téveseknek, a legjobb esetben hiányosaknak találtam. Az Anonymussal ma már egy személynek veendő Péter prépost 1183. évi oklevelének mondatvégeit »kivétel nélkül antiritmikus«-nak mondja (97.), holott egyetlen ritmustalan mondatvéggel szemben a következő alakzatokat találjuk benne: *Christi fidelibus (tardus), orationes in domino (tardus, abszolút mondatvég!), facta mortalium (tardus), revocentur in dubium (tardus), revocet auctoritas (tardus, abszolút mondatvég!), Strigoniensis ecclesiae (tardus), Forcasium celebratum (velox), possit revocari (trispondaicus), marcis vendiderunt (trisp., abszolút mondatvég!).* E pár soros oklevélben nem is lehetett volna több cursust elhelyezni. Az egyetlen ritmustalan mondatvég (communiri fecimus) lehet, hogy másolásból eredő szócsere révén állt elő a szabályos velox-ot adó fecimus communiri helyett. Tőlünk azonban távol áll, hogy feltevésekkel magyarázzunk, a fenti példák ez utóbbi nélkül is mutatják a ritmus gondos alkalmazását, melyet Horváth e korra vonatkozólag hol nemlétezőnek, hol ingadozónak tart. Az 1210-es oklevelet 3 ritmustalan alakzata miatt ritmusellenesnek mondja, miközben 8 tökéletes cursusát egyszerűen elhallgatja. Úgy érzem, itt Horváth a tudományos tisztesség határához közeledik. Lássuk csak, meddig jut el.

Ahol Horváth krónika-szövegrészeket datál, vagy fiktív szerzőknek tulajdonít-ritmusvizsgálatával, ott minden megállapítása revízióra szorul. Iskolapéldája ennek a könyve 256—259. oldalain található részlet, amelyben ritmikusnak mond ritmus-hibáktól hemzseggő szöveget és vice versa. A trispondaicus alakzatot magyar sajtáságnak tartja (300 s. köv.) s ezt jelentős felfedezésként könyveli el. Felhívom figyelmét a *Liber sancti Jacobi* c. XII. századi franciaországi műre, amelynek szintén uralkodó cursus-a a trispondaicus. Erre a mérész általánosításra egyébként M. G. Nicolau rövid vázlatára indította Horváthot, amelyből kiolvasta, hogy a külföldi dictatorok a trispondaicus szabályait nemigen tanították. Azonnal elkészült tehát a feltevés: a trispondaicus csak magyar sajtáság lehet.

A rimes és ritmikus próza Horváth könyvének vezérszólamája. Helyenként összevet ezekkel két-három stílári sajtáságot, az etymológiát, az annominatiót, a chiasmust. A középkori elméletben és gyakorlatban ismert stílusfogásokat, melyeknek száma a XII. században 40 és 50 közt váltakozik, nem vette figyelembe. Még a ritmizált rímre sem volt tekintettel, pedig Anonymusnál ilyen formációt is találunk: *obsides acceperunt — plenum dimiserunt* (velox rímel trispondaicusszal), ami a Gallus-féle lengyel krónikának is jellegzetessége. A Szent Lászlót dicsőítő versek frequentatiós rím-sorozata jellegzetes középkori forma. Ezt is a maga helyére kellett volna tennie stb, stb.

Meglepő azonban, hogy kitűnő elemzést adott Rogerius Carmen-jéról és a históriás ének-stílusról, melyet Anonymuséval vet egybe. Művének ezek a 239—254. továbbá 207—234. oldalai, azaz közel 400 oldalas könyvből mintegy 44 oldal, egy-két túlzástól eltekintve, élesen kéri az erőszakolt tévedések tömkelegéből. Rogeriusszal ilyen szempontból előtte senki sem foglalkozott. Horváth pontosan ritmizálja ezt a szép szöveget, s műfaji meghatározását is magas színvonalú, a középkori európai irodalomba biztos betekintést nyújtó, igazi humanistaként adja. Ebben a fejezetben nem ismerünk rá a fentebb ismertetett Horváthra. Kitűnően sikerült a históriás éneknek Anonymus epikus modorával való egybevetése is. Persze több évszázad választja el a kettőt egymástól, s összefüggésük bizonyítása csak folklór-

anyag és külföldi analógiák ismeretében sikerülhet. Horváth ezzel adós maradt, pedig a szovjet filológia és a Szovjetunió népeinek rendkívül gazdag anyaga ezen a téren döntően tudott volna a segítségére lenni.

Nem helyeselhették Horváth modorát sem. »X. Y. kimutatta, hogy... de figyelmét elkerülte, hogy...« és az ehhez hasonló apodiktikus formulákhoz képtelen hipotéziseket kapcsol. Hamis adattal oktat ki olyan jeles középkorkutatót, mint E. Faral (197.), ahelyett, hogy ennek remek monográfiáját a középkori poétikákról, vagy másik művét a jocularokról tüzetesen átnézte volna. Előfordul, és nem egy ízben, hogy a feltevéseket mint saját eredményét tálalja s csak a végén derül ki, és igen leplezett contextus-ba rejtve, hogy »Madzsar hívta fel rá a figyelmet« (154.), vagy: »Kardos Tibor mutatott rá« (195.), »Ezt Domanovszky is kiemeli« (270.). A Tihanyi Alapítólevél-beli Miklós püspök krónikás voltát többek közt így bizonyítja: »A krónika e részének stílusa és a tihanyi alapítólevél stílusa között tökéletes az egyezés« (315.). A két szöveget azonban nem veti egybe, ilyesfajta egyzetetést, úgy látszik, már ő sem mert megkockáztatni. A már régóta hamisnak bizonyult okleveleinkről »rímes« prózája alkalmazásával ő is hangsúlyozta, hogy hamisak s ezt a kijelentést teszi: »Az oklevélkritika később nagy körülményességgel kimutatta, hogy... hamisítvány. Ezt a stíluskritika első pillanatra meg tudja állapítani...« (72.). Ha jól értem, e mondat mögött kb. ez a magatartás áll: »Kár volt a történészeknek egy évszázadon át vesződniök, én, Horváth János, első pillanatra eldöntöttem volna a kérdést«.

Am a legsúfabb tréfát Györffy György kitűnő eredménye körül űzi Horváth. Árpád-kori irodalmunkról a legszebb, leggazdagabb, legtermékenyebb munkát Györffy írta. Egyik eredménye a sok közül: a hun krónika Ákos mester nevű szerzőjének pontos meghatározása. Ákos művét Kézai éppen hogy csak kiegészítette. Györffyéhez hasonló színvonalú művet forráskritikánk mind ez ideig nem produkált. Horváthnak az ő pontos bizonyítékai sem tetszenek. Elismer ő is egy Ákos mestert, de a hun krónikát elvitatja tőle. Györffy áfólatára felsorakoztatott érvei közül csak azt emelem ki, melyet a leginkább döntőnek tart: a nyelvi bizonyítékot. Horváth szerint már csak azért sem írhatta Ákos a hun-krónikát, mert a Györffy által Ákosnak tulajdonított olasz szavak éppen megfordítva: Kézai szövegében fordulnak elő. És erre felsorol Horváth egy sereg, szerinte olaszból latinított szót, minden filológiai dokumentáció nélkül, úgy látszik, amúgy kapásból. Helyszűke miatt csak a listája élén szereplők említésére szorítkozom, Du Cange, Forcellini, Wartburg, Meyer-Lübke, Dauzat, O. Bloch és A. Thomas idevágó szakmunkái alapján: *arnesia* az ófr. *harneis* latinosítása, *frivolus*, *molestare*, *virtuosus*, *commune*, *communitas*, *ordinare* XII. századi franciaországi szavak, melyek e korban már mind francia, mind latin alakban használatosak francia földön. A *timoratus* közös európai latin szó. A *partita* szóra nem találtam példát a fenti művekben, de Villehardouin már 1200-ban használja a nőnemű *partie* szót »párt, frakció« értelemben. A legtöbb esetben, úgy érzem, közös európai latin szavakról van szó. Horváth mindenesetre nem jelöli meg forrását. Eddig azonban még nagyobb baj nem volna tudományos erkölcsével. Hanem aztán amikor egyszerűen elhallgatja az ellen-bizonyítékokat, a csak Itáliában ismert *scartabelus* szót, továbbá a *Vecca Venezia* és a *Rialto* olasz formában, s még hozzá csak Ákos mesternek tulajdonítható részekben szereplő neveket, a legfőbb és abszolút döntő bizonyítékokat Györffy tétele mellett, akkor, úgy érezzük, Horváth végleg átlépi a tudományos tisztesség határát.

Összegezve: Horváth légből kapott sémák, meg nem értett kategóriák Prokrustes-ágyába kényszerítette Árpád-kori prózáinkat. A nagyobbik bajt nem a kényszer okozta, hanem az ágy, amely rozoga s az első érintésre összedől. Fittyet hányt a középkori írói gyakorlatnak, csak az elméletet nézte, még hozzá a középkori fogalmazás elméletének egy szűk és teljesen praktikus térre korlátozott fejezetét: az oklevélszerkesztést magyarázó ars dictandi-kat. Ezeknek egynemely előírását akarta ráerőltetni egész Árpád-kori prózáinkra, melynek elemzéséhez egyéb írástechnikai műveket is ismerni kellene. Am Horváth nem forgatta sem *Ch. H. Haskins*, sem *Paré-Brunet-Tremblay* műveit, sem *C. S. Baldwin* alapvető művét a középkori retorikai és poétikai gyakorlatról. A középkori írásművészetről szüntelenül cikkező *Speculum*, *Revue du Moyen Age latin* és *Mediaevalia et Humanistica* c. folyóiratok egyetlen egy sorát sem ismeri. A hazai kutatásból elkerülte figyelmét *Eckhardt Sándornak* a pannoniai hun történetéről írt tanulmánya, amely a hun krónikát pontosan elemzi, mondanivalóját eposzi magasságba emeli, s így belőle kiindulva kellett volna a hun-krónika formai sajátosságait lemérni.

Elmondhatjuk, hogy Horváth a legnagyobb szabású és legradikálisabb revíziót végezte Árpád-kori irodalmunkon és középlatin filológiánkon. Teljesen szétfejtett úgyszólván minden eddigi eredményt, elszűrkitett minden színt, amit a megelőző kutatás nagynehezen ráillesztett erre a súlyos anyagra, az eddigi megállapított korszakhatárokat elmozdította, olyan módszerrel, amellyel maga sem volt tisztában. Előfordult már, hogy cinizmusból valaki remekművet alkotott, de tudatlanságból még sohasem csináltak tudományt. A kutatónak, aki ezután foglalkozik majd hasonló kérdésekkel, első kötelessége lesz: óvakodni Horváth módszerétől és »eredményeitől«.

György János